DARIUSZ KRASNODEBSKI (WARSZAWA)

WIESŁAW MAŁKOWSKI (WARSZAWA)

Badania archeologiczne grodziska w Zbuczu, gm. Czyże, pow. hajnowski

Słowa kluczowe: archeologia, geofizyka, Podlasie, wczesne średniowiecze, badania nieinwazyjne

Keywords: archaeology, geophysics, Podlasie region, early Middle Ages, non-invasive research

Abstract: The article presents the results of geophysical research carried out in a hillfort in Zbucz from the late 9th and the early 10th centuries. This is the oldest fortified object in this part of Podlasie region which, on top of military functions, served also as a venue of culture and ceremonies.

W latach 2004, 2007, 2010, 2013 i 2015 na terenie grodziska w Zbuczu (stan. 3) prowadzone były wykopaliskowe badania archeologiczne¹. W ramach prac wykonano wykopy sondażowe, nieinwazyjne badania magnetyczne, pomiary wysokościowe oraz opracowanie danych krajobrazowych na bazie chmury punktów skaningu lot-

¹ Prace badawcze prowadzone były przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN w ramach projektów: „Pogranicze kultury zachodnio- i wschodniosłowiańskiej w międzyrzeczu Narwi i Bugu we wczesnym średniowieczu”, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych, „Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim” finansowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, prac statutowych Stowarzyszenia Dziedzictwo Podlasia ze środków uzyskanych z projektu Lider+, oraz badań własnych IAiE PAN. Część kosztów pokrył również Urząd Gminy w Czyżach.

niczego LiDAR. Niniejszy tekst ma na celu przekrojową prezentację zebranych do tej pory informacji składających się na wiedzę o grodzisku.

Obiekt usytuowany jest na terenie rozległego wzgórza moreny czołowej, do którego od północnego wschodu przylega słabo urozmaicony obszar wysoczyzny morenowej falistej. Osady powierzchniowe stanowi w większości glina zwałowa, gdzieniegdzie występują piaski, żwiry i skupiska głazów narzutowych². Obszar ten znajduje się w środkowej części mezoregionu Równina Bielska, wchodzącej w skład makroregionu Niziny Północnopodlaskiej³. Rzeźba tego terenu ukształtowała się głównie w trakcie stadiału środkowego zlodowacenia Warty. Teren jest słabo zróżnicowany morfologicznie, a jego najwyższy punkt stanowi znajdujące się w odległości ok. 1,5 km na północny-zachód wzniesienie o nazwie Srebrna Góra. W odległości ok. 150 m na zachód-południe od grodziska bierze swój początek niewielki strumień, stanowiący dopływ rzeczki Orlanki.

Po raz pierwszy stanowisko opisane zostało w połowie XIX w. przez Józefa Jaroszewicza⁴, a 40 lat później pojawiło się w katalogu Fiodora Pokrowskiego⁵. Obiekt widoczny jest na powierzchni w postaci wału ziemnego o średnicy ok. 115 m, otaczającego 80-metrowy majdan, którego wysokość waha się od ok. 1 m do 2,5 m, zaś szerokość u podstawy wynosi ok. 14–15 m (ryc. 1). Zachodnia część obwałowań, na odcinku ok. 40 m, została zniszczona i częściowo zniwelowana do poziomu majdanu.

Rozpoznanie sondażowym objęto obszar o powierzchni ponad 3 a, wchodzący w obręb 10 wykopów archeologicznych rozlokowanych w zachodniej, południowo-wschodniej i południowej części stanowiska. Uzyskane wyniki wykazały dwufazowość budowy obwarowań grodu, z których główna, drewniano-ziemna konstrukcja wzmocniona polepą glinianą, powstała w fazie I, datowanej dendrochronologicznie na lata siedemdziesiąte IX w. W fazie II rozbudowano wał w kierunku zewnętrznym, zasypując starszą fosę i wykopując kolejną, biegnącą nieco dalej od nasypu. Być może jego część obłożono wówczas kamieniami. Przebudowa ta naj-

² S. Brud, J. Boratyn, *Objaśnienia do szczegółowej Mapy Geologicznej Polski 1:50 000*. Arkusz Orla, Warszawa 2006, s. 7, 22 i tab. I.

³ J. Kondracki, *Geografia Polski. Mezoregiony fizycznogeograficzne*, Warszawa 1994, ryc. 33; tenże, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2009.

⁴ J. Jaroszewicz, *Jadźwingi. Wyjątek ze wstępu do obrazu Litwy*, Biblioteka Warszawska 3 (1853), s. 194, przyp. 1.

⁵ F.V. Pokrowski *Archeologičeskaja karta grodnenskoj gub., [w:] Trudy IX Archeologičeskogo Sjezda v Vil'ne 1893 g., t. I*, Wilno 1895, s. 61–63.

prawdopodobnie nie objęła całego pierścienia obwarowań, gdyż nie stwierdzono jej we wschodniej części. Wjazd na teren grodu, widoczny dzisiaj w postaci przerwy w wale, znajdował się od strony południowej. W tym miejscu odkryto reliktory bramy z linią dołów posłupowych i wąskich rowków, będących zapewne pozostałością wkopanych w podłoże poziomo ułożonych belek.

Wał

W wykopach zlokalizowanych na terenie wału (1, 2, 4) natrafiono na pozostałości konstrukcji drewnianej, tworzącej szkielet glinianego nasypu. W części południowo-wschodniej był to znaleziony na głębokości ok. 1 m od powierzchni ziemi układ spalonych dębowych bierwion. Ich układ świadczył o istnieniu naziemnego płotu ułożonego z poziomych belek, który wewnątrz wału osadzony został na skomplikowanym układzie pali o przebiegu prostopadłym i równoległym do linii wału (ryc. 2). Ich szerokość dochodziła do 3 m, z największym nagromadzeniem drewna po głównej osi wału. Nieco prostsza konstrukcja wystąpiła w sąsiedztwie bramy wjazdowej, gdzie natrafiono jedynie na wkopany w ziemię płot. Spalenie konstrukcji drewnianej spowodowało wypalenie gliny tworzącej nasyp, co widoczne było szczególnie od strony majdanu. Grudki wyprażonej polepy wypełniały zarówno znajdujące się tam duże doły posłupowe, jak również tworzyły część warstw związanych z wewnętrznym rozsypiskiem wału.

Rów wewnętrzny

Równolegle do wewnętrznego stoku wału, w odległości ok. 3 m od jego podstawy, znajdował się płytki rów (wykopy 1, 3, 6, 7 i 8), w którym odkryto warstwę spalenizny z kamieniami i fragmentami przepalonych kości ludzkich⁶. Na niektórych odcinkach rowu widoczne było licowanie przy użyciu kamieni. Rów miał przekrój nieckowaty, o szerokości dochodzącej do 3,5 m i głębokości sięgającej ok. 0,7 m, licząc od ówczesnej powierzchni gruntu. Górny poziom jego wypełniska tworzył czarny piasek z niewielką ilością bardzo drobnej polepy i nielicznymi węgielkami. Znajdowały się w niej kamienie, miejscami układające się w luźny bruk, który kilka metrów dalej

⁶ Analizę kości z badań z 2004 i 2007 r. wykonała dr M. Pyżuk-Lenarczyk. Stan zachowania kości był bardzo zły i z liczby ponad 200 fragmentów pozyskanych w trakcie wszystkich sezonów określono zaledwie kilkanaście.

przechodził w zwartą, kilkupoziomową strukturę (ryc. 3). Być może część kamieni pochodziła ze zniszczonej korony wału, na co może wskazywać przepalenie części z nich, jednak większość wydaje się być zdeponowana w sposób intencjonalny. Poniżej głównego wypełniska wyodrębniały się mniejsze wyizolowane skupiska kamieni, o średnicy dochodzącej do ok. 1 m. Tak jak to już wyżej wspomniano, w sąsiedztwie bruków wystąpiły nieliczne, drobne fragmenty przepalonych kości ludzkich i zwierzęcych, a także m. in. brązowa bransoleta, żelazne wędzidło oraz kilkadziesiąt fragmentów naczyń⁷. Na dolny poziom wypełniska rowu składały się warstwy w mniejszym stopniu przesycone spalenizną, których miąższość dochodziła do 0,4 m. Tworzył je mocno zgliniony, szaro-brunatny i brązowy piasek, z plamami jasnej gliny i czarnej ziemi. Na dnie rowu zalegał ciemnoszary, mocno zgliniony piasek, w najgłębszej partii rowu przechodzący w glinę z drobnymi węgielkami drzewnymi. Wypełnisko rowu w zachodniej części grodziska składało się z kilku wyraźnie wyróżnialnych poziomów (ryc. 4). Górną strefę tworzył czarny piasek o miąższości 0,1–0,2 m, zawierający drobne węgielki i pojedyncze bryłki polepy. Znajdowały się w nim niewielkie kamienie, w części północnej i środkowej nieliczne, natomiast w południowej tworzące zwarty bruk, częściowo ułożony na ściankach rowu. We wspomnianej warstwie spalenizny i zalegającym poniżej niej szarym, zglinionym piasku wystąpiło kilkadziesiąt fragmentów ceramiki, w większości przepalonych, fragmenty prąznicy, krzesiwo dwukabłkowe i podkowa kolcowa. W środkowej części przebadanego obszaru, w spągu tych warstw natrafiono na pozostałości płytkiego paleniska o średnicy ok. 1 m, utworzonego z kilkunastu różnej wielkości kamieni. Opisane warstwy ze spalenizną i kośćmi przykrywały jasnobrązowo-szarą spiaszczoną glinę o miąższości dochodzącej do 0,5 m, na ogół pozbawioną zawartości organicznej, która stanowiła główny poziom wypełniska niższej partii rowu. W północno-zachodniej części wykopu, w miejscu, gdzie rów nieco się rozszerzał, przykrywała ona skupisko nieprzepalonych kamieni, składające się z dwóch, a miejscami trzech poziomów. Zajmowało ono obszar o wymiarach ok. 2 x 1 m i sprawiało wrażenie nieuporządkowanego stosu. Kamienie leżały na cienkiej (ok. 2–5 cm) warstewce ciemnoszarej gliny, ciągnącej się pasem o szerokości ok. 1 m w najgłębszej partii rowu. Zawierała ona dużą ilość węgla drzewnych, wskazujących na ułożone pierwotnie na dnie obiektu deski.

Nieinwazyjne badania archeologiczne przeprowadzone w 2015 r. pozwoliły na opracowanie danych magnetycznych o tym stanowisku na całej powierzchni bez

⁷ Opracowanie materiałów ceramicznych wykonała H. Olczak, która współkierowała także pracami sondażowymi.

naruszania struktury gruntu. W tym celu wykorzystano magnetometr cezowy skonfigurowany z synchroniczną lokalizacją GNSS, którym zmapowano cały obszar grodziska z terenem bezpośrednio z nim sąsiadującym (łącznie ok 1,7 ha). Uzyskane w ten sposób informacje uzupełniają wiedzę o tym obiekcie głównie w aspekcie określenia zasięgu anomalii magnetycznych wskazujących na obiekty metalowe oraz stopień i zasięg spalenizny. Wykonanie prospekcji magnetycznej i wzajemna korelacja rezultatów z wynikami pochodzącymi z sondażu archeologicznych stwarza możliwość dalszego planowania i przygotowania prac archeologicznych na tym terenie.

Wizualizacje krajobrazu wykonane na podstawie analiz danych z lotniczego skaningu laserowego LIDAR

Dla okolic grodziska przeanalizowano dane dostępne w postaci chmury punktów przetworzone następnie do formy numerycznego modelu wysokości terenu. Do tego celu użyte zostały dane z zasobów GUGiK uzyskane przy zastosowaniu skaningu lotniczego LIDAR. Wykorzystane materiały pozyskane zostały techniką systemu lotniczego skanowania laserowego LiDAR (ang. *Light Detection And Ranging*), bazującego na pomiarze wiązki laserowej, w efekcie, którego powstaje chmura punktów (XYH) zlokalizowana w określonym układzie współrzędnych (PUWG: PL 1992; EPSG: 2180)⁸. Prezentowany tutaj numeryczny model wysokości terenu krajobrazu okolic grodziska (ryc. 5) oraz zbliżenie okolicy samego grodu (ryc. 6) jest rezultatem kolejnego etapu filtracji, w efekcie której uzyskuje się obraz bazujący na wartościach punktów z sklasyfikowanych jako grunt oraz niska roślinność. Zbudowanie modelu wysokości terenu na bazie połączonych punktów gruntu oraz niskiej roślinności pozwala w konsekwencji na subtelniejszą interpretację treści modelu pod kątem archeologicznym.

Analizując krajobraz okolic grodziska w Zbuczu, na pierwszy plan nasuwa się pytanie o lokalizację grodu względem okolicznych wzgórz oraz rzek, terenów podmokłych i występowania wód gruntowych. Grodzisko znajdujące się na wysokości ok. 181 m n.p.m. (rzędna majdanu grodu), występuje w sąsiedztwie wysoczyzny sięgającej rzędnej ok. 200 m n.p.m. oraz poziomu lokalnych cieków wodnych występujących na wysokości ok. 165 m n.p.m. W sąsiedztwie grodu (po stronie zachod-

⁸ Ogólny opis metody por. W. Rączkowski, *Metody w archeologii*, [w:] *Przeszłość społeczna: próba konceptualizacji*, red. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Poznań 2012, s. 365–408.

niej) widoczne są źródła wody (rzędna 180 m n.p.m.) uregulowane nowożytnym systemem kanałów obniżających cieki wodne do poziom 178–177 m n.p.m. Można przypuszczać, że grodzisko w Zbuczu funkcjonowało czerpiąc wodę m.in. z tych źródeł widocznych na modelu wysokościowym (ryc. 6).

Badania geofizyczne

W pierwszym etapie badań wykonano prospekcję geofizyczną z zastosowaniem metody magnetycznej. Dla pomiarów w terenie wykorzystano magnetometr cezowy Geometrics 858G Magmapper z dwoma sondami skonfigurowanymi poziomo. Pomiary zrealizowano jednokierunkowo, z południa na północ na profilach wyznaczonych co 1 m. Zachowując częstotliwość wynoszącą 10 odczytów na s (0.1 Hz) uzyskano w ten sposób rozdzielczość pomiaru wynoszącą 0,5 x 0,10 m wystarczającą do wydzielenia anomalii natężenia pola magnetycznego wywołanych przez poszukiwane obiekty archeologiczne nawet o nieznacznym rozmiarach.

Magnetometr, rejestrując zmiany wartości wektora całkowitego natężenia pola magnetycznego, umożliwiał wydzielenie anomalii, których źródłem mogła być obecność obiektów archeologicznych takich jak np.: piece, paleniska, przedmioty żelazne, konstrukcje kamienne, ale również wypełnienie rowów, jam, czy relikty zabudowy mieszkalnej lub użytkowej. Źródłem wydzielanych anomalii są różnice w podatności magnetycznej skał i gruntów widoczne jako obniżenia lub podwyższenia rejestrowanych wartości natężenia naturalnego pola magnetycznego Ziemi lub magnetyzacja szczątkowa materiałów nabyta w wyniku różnych sposobów obróbki termicznej. Ta ostatnia wywołuje anomalie z wyraźnie zaznaczoną strukturą biegunową (dipolową) – z minimalnymi i maksymalnymi wartościami pojawiającymi się w pobliżu obiektu będącego źródłem opisanych powyżej zmian natężenia pola magnetycznego⁹.

W wyniku przeprowadzonej prospekcji magnetycznej zarejestrowano wartości wektora całkowitego natężenia pola magnetycznego w przedziale: 50890–52055 nT oraz wyliczono pseudo-gradient jego składowej poziomej. Tak znaczny rozrzut rejestrowanych wartości wynikał głównie z obecności materiału ferromagnetycznego i spalenizny w konstrukcji wałów oraz z faktu istnienia współczesnych elementów zabudowy grodziska służącej celom turystycznym.

Znając źródła anomalii o najwyższej dynamice mogliśmy ograniczyć zakres analizy do wartości 50950–51100 nT w przypadku pomiarów natężenia całkowitego

⁹ S. Breiner, *Applications Manual for Portable Magnetometers*, San Jose 1999.

wektora pola magnetycznego i do $+12 - 12$ nT/m podczas obserwacji rozkładu wartości jego składowej poziomej (ryc. 7). Skutkiem zastosowanej procedury ograniczenia zakresu analizy było nie tylko wyznaczenie obszarów zakłóceń pomiarów spowodowanych obecnością obiektów współczesnych, ale także uczynienie anomalii o mniejszej dynamice, które można wiązać z obecnością poszukiwanych obiektów archeologicznych.

Wyróżniające się anomalie biegunowe zarejestrowane w miejscach zalegania przedmiotów metalowych (najprawdopodobniej współczesnych) można wskazać na granicach uczynionych kolorami niebieskim i czerwonym, oznaczających skrajne rejestrowane wartości wektora całkowitego natężenia pola magnetycznego. Należy jednak założyć, że niektóre z tych anomalii można wiązać z silnym przepaleniem. Wysoka dynamika zarejestrowanych zmian w natężeniu pola magnetycznego widoczna jest na praktycznie całym obwodzie grodziska. Wydaje się, że anomalie leżące w obwodzie wałów są wywołane przez pozostałości obwarowań grodu i są efektem jego spalania. Trzeba jednak brać pod uwagę hipotezę, że źródłem anomalii otaczających majdan grodu mogą być elementy konstrukcji wału, co łącznie z warstwą spalenizny przedstawia zarejestrowany obraz anomalii magnetycznych.

Obliczony na tej podstawie obwód widocznego pierścienia anomalii po wewnętrznej stronie wynosi 278 m i zamyka powierzchnię majdanu grodziska = 6075 m^2 (ok. 0,61 ha). W kilku miejscach daje się zmierzyć szerokość zarejestrowanego okręgu anomalii wskazujących na szerokość konstrukcji spalonych części wału (ok. 5 m). Zestawiając na tym etapie parametry geometryczne grodziska wynikające z prospekcji magnetycznej z informacjami pozyskanymi w efekcie analiz LiDAR i pomiarów wysokościowych, można stwierdzić różnice w wartościach wynikających z badań magnetycznych w stosunku do numerycznego modelu terenu.

Biorąc pod uwagę dane wysokościowe, grodzisko w Zbuczu (jego aktualna forma terenowa) zajmuje powierzchnię ok 0,95 ha, przy obwodzie zewnętrznego podnóża wału 343 m (jest to obszar wyznaczony w oparciu o zasięg zewnętrznego podnóża wału). Po stronie wewnętrznej, obwód podnóża wału wynosi ok 290 m i zamyka powierzchnię ok 0,66 ha. Jest to wynik zbliżony do wartości obliczonych na podstawie analiz map magnetycznych, jednak należy tutaj podkreślić, że linia wałów widoczna na modelu wysokościowym nie pokrywa się z pierścieniem anomalii zarejestrowanych w efekcie prospekcji magnetycznej. Różnice zostały zwizualizowane łącznie z interpretacją liniową (ryc. 8).

Analiza całości materiałów źródłowych pozyskanych podczas badań wykopaliskowych na grodzisku w Zbuczu pozwala na postawienie następujących hipotez.

Budowę rozpoczęto od wzniesienia drewniano-ziemnego nasypu, otaczającego pusty plac majdanu. Jako podstawowy budulec użyto gliny wydobytej z położonych u jego podnóża, od strony zewnętrznej i wewnętrznej, płytkich rowów. Na dnie wewnętrznego rowu, w kilku jego miejscach, ułożono kamienne paleniska. Związane one były z użytkowaniem funkcjonującej na terenie majdanu osady, na co wskazuje obecność w ich pobliżu odpadków konsumpcyjnych w postaci kości zwierzęcych oraz nielicznych fragmentów ceramiki. Po krótkim okresie użytkowania fosa wewnętrzna została zasypana w sposób intencjonalny. Nie jest przy tym jasna funkcja, jaką pełniło licowanie ścian rowu kamieniami. Pozostawianie w kilku miejscach bezładnego rozsypiska, może wskazywać na niedokończenie tych działań lub przygotowanie pod przebudowę umocnień, na której ślady natknięto się w południowej części grodziska. W trakcie tych działań nastąpiło jednak najprawdopodobniej spalenie drewnianej konstrukcji wału i osypanie się ustawionego na koronie wału płotu do dawnej fosy wewnętrznej. Z faktem tym należy zapewne wiązać koniec użytkowania grodu jako obiektu obronnego i początek jego funkcji związanej z kultem¹⁰. Na stropie w znacznym stopniu zniwelowanego już rowu, w kilku miejscach ułożono wyizolowane skupiska kamieni – paleniska, nie pełniące raczej funkcji związanej z osadą. Podczas kolejnego etapu użytkowania część z nich przykryto brukami, zajmującymi już teraz całą szerokość rowu. O kultowym wykorzystywaniu rowu w tej fazie świadczy obecność warstwy przesyconej węglem drzewnym, w którym znalazły się również drobne przepalone kości zwierzęce i ludzkie. Szczątkom tym, oprócz fragmentów ceramiki, wśród których na uwagę zasługuje m. in. prawie w całości zachowane naczynie, towarzyszyły także ozdoby oraz żelazne przedmioty, związane m.in. z wyposażeniem jeźdźca. Zarówno kości, jak i wszystkie znajdujące się w tej warstwie przedmioty, znalazły się w rowie w sposób intencjonalny, na co wskazuje zarówno brak metalowych przedmiotów użytkowych w innych warstwach grodziska, jak także stan kości, wskazujący na oddziaływanie wysokiej temperatury i być może rozdrabnianie. O silnym działaniu ognia świadczy również mocne przepalenie ceramiki.

Na podstawie stratygrafii można przyjąć, że wykopanie rowu wewnętrznego nastąpiło w trakcie budowy wału, a zatem w końcu IX w.¹¹ Znacznie trudniej na-

¹⁰ Por. H. Olczak, D. Krasnodębski, *Mołoczki i Zbucz: wczesnośredniowieczne miejsca kultu w międzyrzeczu Narwi i Bugu*, [w:] *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim*, red. A. Buko, [w druku].

¹¹ Cztery analizy dendrochronologiczne drewna z konstrukcji wału: ok. 856 AD, ok. 858 AD, ok. 868 AD, ok. 869 AD. Datowanie wykonane zostało przez dr. T. Ważnego, zob. T. Ważny, *Opracowanie wyników badań dendrochronologicznych ze stanowiska Zbucz stan. 3*, Maszynopis w archiwum IAE PAN Warszawa 2004.

tomiast ustalić końcowy moment funkcjonowania obiektu. W tym celu wykonano kilka analiz ^{14}C , w tym cztery z drewna pobranego z dolnych warstw wewnętrznego rowu i trzy ze spalonej konstrukcji znajdującej się pierwotnie zapewne na koronie wału lub będącej częścią zabudowy przywałowej. Daty uzyskane z dolnych poziomów rowu, a zatem starszych niż warstwy ze spalonymi kośćmi, z prawdopodobieństwem 95,4% zamykają się pomiędzy latami 691 AD – 1158 AD (próby pobrane z zachodniej części grodzisk) oraz 772 AD – 967 AD (próby ze wschodniej części grodziska)¹². Dla spalonych desek znajdujących się na obrzeżu rowu z prawdopodobieństwem 95,4% otrzymano wiek 428 AD – 968 AD. Wyniki te potwierdzają zatem hipotezę o wykopaniu wewnętrznego rowu w tym samym czasie, co powstanie wału grodu. Daty uzyskane ze spalonego drewna z konstrukcji stojącej przypuszczalnie na koronie wału wskazują, że jej zniszczenie nastąpić mogło już w drugiej połowie X w. Potwierdza to analiza materiałów ceramicznych związanych z funkcjonowaniem pierwszej fazy grodu, wśród których znaczną część (ok. 44%) stanowią fragmenty naczyń częściowo obtaczanych¹³. Użytkowanie obiektu jako grodu schronieniowego można przypuszczalnie zamknąć w okresie pomiędzy końcem IX w. a połową lub trzecią ćwiercią X w. Po zniszczeniu konstrukcji obronnych pełnił on funkcję rytualną lub ceremonialną, która zakończyła się na przełomie X i XI w.

Wyniki badań wykopaliskowych w Zbuczu pokazują, że nie wszystkie obiekty interpretowane jak grodziska przez cały czas swojego użytkowania pełniły funkcje wyłącznie obronne. Ze względu na morfologię oraz strukturę nawarstwień mają one bowiem cechy charakterystyczne dla miejsc typu „svjatilišče”, występujących na obszarze wschodniej Słowiańszczyzny¹⁴. Nadal jednak wśród badaczy nie ma zgody, co do funkcji, jaką pełniły one w strukturze osadniczej¹⁵. W przypadku Zbucza można zgodzić się z tezą M. Dulinicza, że stanowić one mogły rolę miejsc centralnych, porządkujących ład i zasady funkcjonowania lokalnych społeczności. Łączy je także

¹² Datowania wykonano w Laboratorium Datowań Bezwzględnych w Cianowicach (MKL-2196–2199) oraz Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym (Poz-61213–61214).

¹³ H. Olczak, *Charakterystyka materiałów zabytkowych ze stanowiska Zbucz stan. 3*, Maszynopis w archiwum IAE PAN Warszawa 2016.

¹⁴ V.V. Sedov, *Vostočnye slavane v VI–XIII vv.*, Moskwa 1982, s. 261 n.; B.A. Rybakov, *Žyčestvo drevnej Rusi*, Moskwa 1987, s. 213 nn.; I.P. Rusanova, B.A. Timoščuk, *Jazyčeskie sviatliša drevnych slavian*, Moskwa 1993, passim; L. Ślupecki, *Slavonic Pagan Sanctuaries*, Warsaw 1994, s. 133 n.

¹⁵ M. Dulinicz, *Miejsca, które rodzą władzę. (Najstarsze grody słowiańskie na wschód od Wisły)*, [w:] *Człowiek, Sacrum, Środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania Bytomskie IV*, red. S. Moździoch, Wrocław, s. 85–97.

obecność przepalonych kości ludzkich oraz przedmiotów „luksusowych”, w tym przypadku świadczących o obecności na nim konnych wojowników.

Nadesłany: 28 V 2018

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 3 VI 2018

Zaakceptowany: 4 VI 2018

mgr Dariusz Krasnodębski
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
al. Solidarności 105
00–140 Warszawa
krasnodebskid@poczta.onet.pl

mgr Wiesław Małkowski
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00–001 Warszawa
wmałkowski@uw.edu.pl

Archaeological research into the stronghold in Zbucz, Czyżę commune, Hajnówka county

The area between the upper course of the Narew and the central Bug hosts only a few early medieval hillforts; the one located in the vicinity of Zbucz village seems to be the oldest. The hillfort which comes either from the late 9th century or the early 10th century, is a ring-type structure. During excavations, preserved remains of a burnt-down bank structure were discovered together with the bank build-up. What differentiates this venue from similar ones is an internal ditch in which burnt human bones were excavated, accompanied by ornaments and daily use objects. This is reason to believe that on top of serving as a shelter, the stronghold was also a venue of ceremonies or cult activities. In 2015 the area was subjected to geophysical research which resulted in a better insight into the structures excluded from excavations.

Translated by: Ewa Dratwa

Ryc. 1. Widok od północnego zachodu grodziska w Zbuczu, maj 2000 r. Fot. D. Krasnodębski (Figure 1. View from the north-west of the Zbucz hillfort. May 2000. Photo by D. Krasnodębski).

Ryc. 2. Spalona konstrukcja wału w wykopie 1. Fot. D. Krasnodębski (Figure 2. A burnt down structure of a bank in a trench 1. Photo by D. Krasnodębski).

Ryc. 3. Rozsypisko kamieni we wschodniej części grodziska. Fot. D. Krasnodębski (Figure 3. An alluvial deposit of pebbles in the eastern part of the hillfort. Photo by D. Krasnodębski).

Ryc. 4. Przekrój fosi wewnętrznej w zachodniej części grodziska. Fot. D. Krasnodębski (Figure 4. A cross-section of a moat in the western part of the hillfort. Photo by D. Krasnodębski).

Ryc. 5. Zbucz. Numeryczny model wysokości terenu (ALS LiDAR). Krajobraz wysokościowy z zastosowaniem logicznej skali barwnej (Figure 5. Zbucz. A digital elevation model (ALS LiDAR). Elevation landscape using a natural coloured scale).

Ryc. 6. Zbucz. Numeryczny model wysokości terenu (ALS LiDAR). Okolice grodu z widocznym systemem uregulowanych cieków wodnych (Figure 6. Zbucz. A digital elevation model (ALS LiDAR). The surrounds of the stronghold with a visible system of engineered watercourses).

mapa rozkładu wartości wektora całkowitego natężenia pola magnetycznego

mapa rozkładu wartości pseudo-gradientu składowej poziomej wektora całkowitego natężenia pola magnetycznego

numeryczny model wysokości terenu

ZBUCZ grodzisko

Ryc. 7. Zbucz. Zestawienie wyników prospekcji magnetycznej z numerycznym modelem wysokości terenu (Figure 7. Zbucz. A list of results of magnetic surveys with a digital elevation model).

Ryc. 8. Zbucz. Interpretacja linii wału grodziska na podstawie prospekcji magnetycznej oraz numerycznego modelu wysokości terenu w kontekście lokalizacji wykopów archeologicznych (Figure 8. Zbucz. Interpretation of the hillfort's bank on the basis of magnetic surveys and a digital elevation model in the context of the location of archaeological excavations).

Ryc. 9. Zbucz. Plan grodziska z lokalizacją wykopów archeologicznych. Oprac. W. Małkowski, H. Olczak (Figure 9. Zbucz. Plan of the hillfort with the location of archaeological excavations. Developed by W. Małkowski, H. Olczak).